

Aktörer, strukturer och sociala konstruktioner

Björn Johnson

Inledning*

Människorna gör själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, inte under omständigheter som de själva valt utan under omständigheter, som är omedelbart för handen givna och redan existerande. Traditionen från alla döda släktled trycker som en mara på de levandes hjärna. (Karl Marx 1852)

Relationen mellan aktörer och strukturer är en mycket betydelsefull aspekt av den samhällsvetenskapliga ontologin. All samhällsvetenskap bygger, vare sig forskaren inser det eller inte, på metateoretiska förutsättningar som kan formuleras i termer av aktörer och strukturer. Många författare har i det sammanhanget understrukit betydelsen – nödvändigheten – av att uttryckligen utgå från en *aktör/strukturansats* (se till exempel Bauman 1973, Bhaskar 1978, Giddens 1979, Lundquist 1984, Rothstein 1988 och Archer 1996), något jag gärna vill instämma i.

Det inledande 150 år gamla citatet är hämtat från *Louis Bonapartes aderton-de Brumaire*, Karl Marx berömda essä om Napoleon III:s statskupp i december 1851 (Marx 1981:11). Citatet fångar på ett kärnfullt och välformulerat sätt den bärande tanken – det *ömsesidiga beroendet* mellan aktörer och strukturer – i aktör/strukturansatsen.¹ Gemensamt för de författare som nämnts ovan är att de menar att begreppen aktör och struktur inte kan förstås meningsfullt annat än i relation till varandra. Aktörer konstitueras av strukturer, som i sin tur genereras och reproduceras av aktörer. Syftet med denna artikel är att utveckla och argumentera för en distinkt syn på aktör/strukturproblemet, och därefter relatera denna till den vetenskapsteoretiska riktning som brukar kallas *social konstruktionism*.²

Konstruktionismen är en mycket kontroversiell företeelse inom den moderna vetenskapen. Den motvilja konstruktionismen allt som oftast väcker beror dock ofta, vill jag mena, på begreppsmässig förvirring och olika missförstånd kring vad konstruktionismen innebär. I artikeln kommer jag därför att redogöra för ett antal olika konstruktionistiska ståndpunkter. Jag ska därvid argumentera för att om man betraktar konstruktionismen i första hand som ett kunskapsteoretiskt förhållningssätt – vad Bourdieu (1995:84) kallar en *epistemisk radikalism* – så blir den en naturlig, om än inte ofrånkomlig, följd av den tidigare presenterade synen på aktör/strukturproblemet. I grund och botten vill jag alltså hävda att aktör/strukturansatsen *är* konstruktionistisk.

Det är min övertygelse att det finns ett stort behov av att avdramatisera frågorna kring aktörer, strukturer och sociala konstruktioner. Med denna artikel hoppas jag kunna lämna ett litet bidrag till en sådan avdramatisering. Artikeln är uppdelad i två avdelningar. Den första avdelningen ägnas uteslutande åt en diskussion av aktör/strukturansatsen. I den andra avdelningen behandlas först konstruktionismen, varefter jag återknyter till aktör/strukturansatsen och försöker relatera denna till konstruktionismen.

Aktör/strukturansatsen

Aktör/strukturansatsen har växt fram i polemik mot perspektiv som ensidigt framhållit aktörer eller strukturer som grundläggande ontologiska kategorier. Det är möjligt att kritiken av dessa ”reduktionistiska” perspektiv – en kritik som ofta varit obarmhärtig gränsande till förintande – delvis har varit överdriven och obefogad. Det kan naturligtvis ifrågasättas om det är rimligt att ta heder och ära av samhällsforskare som i ett historiskt perspektiv varit oerhört framstående och lämnat betydelsefulla bidrag till vår kunskap om samhället. Värdet – inte minst det pedagogiska – av att ha en tydlig fiende kan dock knappast underskattas, och aktör/strukturansatsen har säkert vunnit mycket på att kunna ta spjärn mot olika varianter av funktionalism, strukturalism, voluntarism och individualism.

I det följande avsnittet kommer jag att diskutera några av de allvarligaste problemen med de reduktionistiska perspektiven. Diskussionens slutsats är att såväl strukturreduktionistiska som aktörsreduktionistiska ansatser bör förkastas till förmån för någon form av integrerad aktör/strukturansats. För att en sådan integrerad ansats ska kunna fungera som ontologi måste emellertid de båda grundläggande ontologiska kategorierna, aktörerna och strukturerna, vara uttömmande, det vill säga kunna innefatta alla sociala företeelser. Aktör/strukturansatsen måste dessutom inbegripa en föreställning om hur dessa båda kategorier relaterar till varandra, det vill säga hur aktörer påverkar strukturer och vice versa. I avdelningens andra avsnitt diskuteras strukturbegreppet och frågan om hur strukturer påverkar aktörer. I det tredje avsnittet är ämnet det omvända, det vill säga aktörsbegreppet och frågan om hur aktörer påverkar strukturer. Slutligen avslutas avdelningen med en fördjupad problematisering och relativisering av begreppen struktur- respektive aktörsautonomi.

Problem med reduktionistiska ansatser

I Lennart Lundquists (1984) översiktliga diskussion av aktör/strukturansatsen utgör begreppet *aktörsautonomi* startpunkten. Med autonomi avser Lundquist en reell handlingskapacitet, eller vad Anthony Giddens skulle kalla förmåga att handla annorlunda (‘*could have acted otherwise*’). Den reella handlingskapaciteten förutsätter både handlingsutrymme och handlingsförmåga. Det är lätt att instämma när Lundquist utnämner frågan om aktörsautonomi till ett av

de mer fundamentala samhällsvetenskapliga problemen (jmf Berger 1969, särskilt kapitel 5-6).

Aktörsautonomi kan även fungera som lämplig utgångspunkt för en kritik av de renodlade aktörs- respektive strukturperspektiven. Om man antar att aktörsbegreppet kan innefatta såväl enskilda människor och grupper som organisationer, nätverk och stater blir det tydligt att frågan om autonomi kan uppkomma på alla analysnivåer. På en mycket elementär nivå manifesteras den i den klassiska antagonismen mellan *determinism* och *voluntarism* (Lukes 1977, jmf Lundquist 1984):

I den ena extreman betraktas människan som bunden av förhållanden – det må vara gud, produktivkrafterna eller ödet; lagbundenheten eller slumpen – vilka hon överhuvudtaget inte eller i ringa mån förmår påverka (determinism) eller ens har kännedom om. Hennes handlingar blir därmed enbart en manifestation av dessa opåverkbara krafter. Den andra extreman innebär, att människan uppfattas som en fri varelse, som suveränt eller med små restriktioner kan forma sin tillvaro (voluntarism). (Lundquist 1984:1f)

Det är visserligen osäkert om dessa renodlade perspektiv verkligen förekommer inom modern samhällsvetenskap (jmf Rothstein 1988), men även en fingerad motståndare kan fylla sin funktion. I vår sekulariserade värld är det varken Gud eller Ödet som står som symboler för det opåverkbara i de deterministiska åskådningarna, utan olika typer av superstrukturer. *Kapitalismen* har länge fungerat som en sådan superstruktur, som förses med i det närmaste övernaturliga krafter att bestämma historiens utveckling. Andra exempel är *teknologiutvecklingen* och *globaliseringen*. Gemensamt för denna typ av strukturer är att de betraktas som fenomen som antas kunna förklara allt från McDonalds utbredning över världen till varför svenskt medlemskap i EMU är oundvikligt.

Bildt-regeringens argumentation för den ”enda vägens politik” är ett annat exempel i raden på tankar som hämtar näring i resonemang om nödvändigheten i och ofrånkomligheten av vissa åtgärder. Problemet med detta synsätt är att om strukturerna är fullständigt determinerande så har inte aktörerna någon betydelse, och då försvinner all dynamik i systemet. Man kan ju fråga sig vad det finns för anledning att byta regering, när det bara finns en möjlig politik.

Ett annat problem uppkommer när strukturerna förses med egna behov, behov som antas vara oberoende av de aktörer som bär upp strukturerna (funktionalism). Paradexemplen brukar hämtas från socialantropologins studier av ”traditionella” samhällen, där funktionalistiskt sinnade forskare haft för vana att förklara förekomsten av vissa riter och sedvänjor genom att hänvisa till de funktioner de fyller i samhället (i allmänhet att bidra till samhörighet och gemenskap). Ett mer konkret exempel är Ernest Gellners (1983) välkända bok *Nations and Nationalism*, i vilken han argumenterar för att en viktig förklaring till nationalismens uppkomst är att industrialiseringen förde med sig *behovet* av en gemensam kultur eller statsideologi. Gellners analys är givetvis betydligt mer sofistikerad än vad jag därmed låter antyda, men poängen är den att Gellner faktiskt framhåller det *funktionella* sambandet mellan nationalismen och industrialiseringen. Jag har själv låtit mig övertygas av Giddens, Elsters och

andras kritik av funktionalismen och krav på att alla resonemang om behov måste föras ner till individnivån – det är endast människor som kan ha behov.³

Idag har kanske *voluntarismens* bärande tanke sin främsta betydelse genom föreställningen – *myten* – om den rationella individen. Det finns förmodligen fog för att argumentera för att individuell rationalitet är västvärldens mest dominerande samhällsnorm. Idag anses det närmast självklart att människan förverkligar sig själv genom att i varje situation bedöma konsekvenserna av olika handlingsalternativ och välja det alternativ som för till Målet. Rationell i denna ekonomistiska kontext är nämligen endast den individ som strävar efter att maximera sin nytta. Föreställningen om *homo oeconomicus*, människan som rationell aktör, har övertygande kritiserats av olika författare, och några har till och med gått så långt som till att hävda att individen som sådan är ett sentida fenomen utan motsvarighet i historien (se till exempel Asplund 1983).

I voluntarismen och individualismen härleds strukturerna direkt ur aktörernas handlingar, och reduceras därmed till produkten av dessa handlingar. Strukturerna kan i och med det inte ges någon oberoende ontologisk status. Huvudproblemet inom de aktörsdominerade synsätten är emellertid inte att man avstår från att beakta strukturella förhållanden, utan att man tar dessa förhållanden för givna. Individer utrustas med mål och preferenser – ofta då någon form av ”maximering”, till exempel av ”vinst” eller ”nytta” – utan att dessa preferensers *ursprung* problematiseras. De är *exogent givna*, det vill säga ingångsvärden med främmande ursprung. Med en aktör/strukturansats blir det naturligt att istället anta att preferenser *skapas endogent*, det vill säga formas i en strukturell kontext. Detta är en uppenbar och obestridlig poäng som även neoklassiska nationalekonomer, rational choice-företrädare och spelteoretiker måste acceptera.⁴

Bruce Mayhew (1980, jmf Rothstein 1988) har emellertid pekat på ännu ett grundläggande *epistemologiskt* problem som är giltigt även om man antar att aktörspreferenser verkligen är oproblematiska. Om individpreferenserna är givna av slumpen, det vill säga inte utsatta för strukturell påverkan, och dessa preferenser sedan direkt styr individernas beteende, så ”lyckas man inte säga något annat än att människor gör som de gör för att de vill göra som de gör. I stort sett är detta att säga att människor gör saker för att de gör saker” (Rothstein 1988:29).

Strukturer och deras påverkan på aktörer

Med strukturer menar man vanligen någon form av mönster med en viss varaktighet (Rothstein 1988), men hur detta mönster vidare preciseras och vad som anses karakterisera det växlar mellan olika författare. Anthony Giddens (1979, 1984) har till exempel begränsat strukturbegreppet till att gälla *regler* (ofta förstått som icke-formaliserade riktlinjer för det sociala samspelet) och *resurser* (i betydelsen kapaciteter för förändring), medan mer permanenta samhällsliga mönster förpassas till ”systemet”. Sociologen Margaret Archer (1996) väljer i sin tur att framställa sitt kulturbegrepps strukturella karakteristika som en serie av (mer eller mindre) logiska idérelationer (med poängen att

en hög grad av logisk inkonsistens är en egenskap som kan bidra till socio-kulturell förändring).

Jag kommer istället att använda mig av Lennart Lundquists strukturbegrepp, vilket han framför allt utvecklat i en artikel från 1984. Lundquist har vid ett senare tillfälle refererat till samhällsstrukturerna som samhällsvetenskapens ”osynliga värld” och i det avseendet – endast i det avseendet – liknat dem vid naturvetenskapens (eller kanske snarare fysikens) naturlagar. ”Det är nämligen inte möjligt för någon att se själva samhällsstrukturen men väl dess uttryck i aktörers attityder, beteenden och åtgärder. Med aktör-struktur-tänkandet avtäckes en osynlig värld” (Lundquist 1998:35).

Lundquist definierar samhällsstrukturerna som ”mönster av handlingar och idéer med till dessa knutna resurser”. Strukturerna kan ha två olika former; *idéstrukturer* består av olika verklighetsuppfattningar och värderingar, medan *beteendestrukturer* är de mönster som uppstår till följd av människornas individuella och kollektiva handlande.

Idéstrukturer och beteendestrukturer kan i Lundquists modell ha antingen *socialt, ekonomiskt* eller *politiskt* innehåll (det handlar givetvis om en analytisk indelning). Lundquist fortsätter genom att resonera om hur det är möjligt att ytterligare precisera strukturbegreppet genom att lyfta fram egenskaper hos olika strukturer; stabilitet-förändring, homogenitet-mångfald, strukturerad-anarkisk, knapphet-överskott och enkelhet-komplexitet är fem egenskapsdimensioner han nämner.

En så vid definition av strukturer som Lundquist föreslår kan naturligtvis kritiserats för att vara för disparat och allomfattande. Bo Rothstein har till exempel undrat ”om en social process som kännetecknas av förändring, mångfald, anarki, överskott och komplexitet överhuvudtaget skall ställas ut på samma zoo som en som kännetecknas av stabilitet, homogenitet, strukturering, knapphet och enkelhet” (1988:33). På en ontologisk nivå ser jag emellertid inte detta som ett problem. Problemen uppkommer istället på den operativa nivån, då forskaren måste välja vilka strukturella variabler som är så viktiga att de måste inkorporeras i analysen.

Det strukturbegrepp som förespråkas här innebär alltså att strukturer kan syfta på utomordentligt olikartade typer av fenomen. Den minsta gemensamma nämnaren är dock att de antas påverka aktörer på olika sätt, och jag övergår därmed till att diskutera strukturernas påverkan på aktörerna. Scott (1995) menar att denna påverkan sker på tre olika nivåer, som kan kallas reglerande, normativa respektive kognitiva.⁵ På den *reglerande nivån* påverkar strukturerna aktörerna att inte handla på ett visst sätt genom att de omöjliggör eller försvårar denna handlingslinje. Samtidigt kan reglerande påverkan även verka positivt (befordrande), genom att anvisa eller gynna vissa andra handlingslinjer. Reglerande påverkan är ofta förknippad med någon form av sanktions- och belöningsmekanism. Som exempel på strukturer med tydlig reglerande verkan kan nämnas lagar, konstitutioner och formella standardprocedurer (rutiner). På den *normativa nivån* påverkar strukturerna aktörerna genom att de ger upplysning om vad som är rätt, riktigt och lämpligt att tänka och göra i en viss situation. Normativ påverkan anger både passande mål och lämpliga vägar att nå

dessa mål. Exempel på strukturer som huvudsakligen fungerar normativt är roller, ideologier, regimer och värderingar. Även olika typer av sociala nätverk påverkar ofta aktörer på den normativa nivån, vilket Peter Berger uppmärksammat med sina slående kommentarer om ”det förtretliga sambandet mellan vad vi tycker och vem vi äter middag med” och om att ”man väljer sina gudar genom att välja sina lekkamrater” (Berger 1969). På den *kognitiva nivån*, slutligen, påverkar strukturerna på ett mycket fundamentalt sätt hur aktörerna uppfattar och tolkar verkligheten. Det var främst denna nivå Karl Marx syftade på när han skrev att människans medvetande bestäms av hennes samhällseliga vara. Som exempel på strukturer med kognitiva effekter förtjänar kategorier och tankescheman att nämnas, liksom sociala identiteter (vad Bourdieu skulle benämna sociala dispositioner eller *habitus*). Sociala identiteter uppstår i kulturella kontexter, och få har beskrivit detta så uttrycksfullt som Ruth Benedict (1961:2):

/F/rom the moment of his birth, the customs into which /an individual/ is born shape his experience and behavior. By the time he can talk he is a little creature of his culture, and by the time he is grown and able to take part in its activities, its habits are his habits, its beliefs are his beliefs, its impossibilities his impossibilities.

”Samhället är alltså de murar som håller oss fångslade i historien”, som Peter Berger (1969:86) uttryckt det. Eftersom strukturernas påverkan på den kognitiva nivån är så grundläggande att den ofta tas för given underlåter man emellertid många gånger att uppmärksamma den i statsvetenskapliga analyser. Det *förutsätts* till exempel ofta, medvetet eller omedvetet, att individer har intressen och mål, rättigheter och skyldigheter (Scott 1995). Inom andra samhällsvetenskapliga discipliner – till exempel etnologi, socialantropologi en del sociologiska subdiscipliner som den sociologiska nyinstitutionalismen – diskuteras emellertid denna nivå oftare.

Aktörer och deras påverkan på strukturer

I förhållande till strukturbegreppet förefaller aktörsbegreppet något mindre problematiskt, vilket inte hindrar att det kompliceras av ett antal omständigheter – att aktörer kan vara både individer och kollektiv, frågan om aktörernas medvetandenivå samt förekomsten av oavsiktliga och oförutsedda konsekvenser.

Inom många grenar av samhällsforskningen, exempelvis statsvetenskapen, är olika typer av organisationer de ojämförligt mest betydelsefulla aktörerna, och aktörsteorin måste därför vara kapabel att hantera såväl individuella som kollektiva aktörer. Jag vill därför använda samma typ av aktörsuppfattning som Giddens rekommenderat, nämligen att se aktörskap som en *förmåga att handla annorlunda*. Förmågan att vara aktör blir alltså avhängig av att det finns en verklig handlingskapacitet (jmf Lundquists autonomibegrepp ovan).

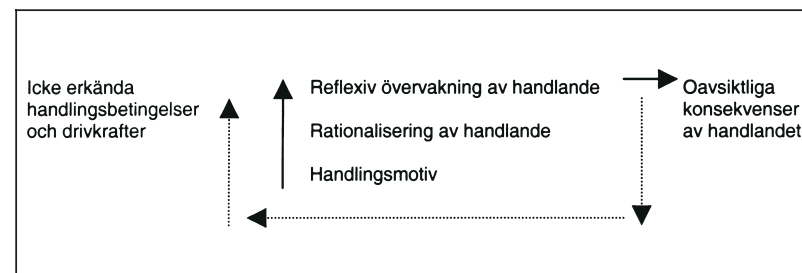
Om man betraktar aktörskap som en förmåga att handla på mer än ett sätt blir frågan om *hur* aktörer väljer mellan olika åtgärder ytterst viktig. James March och Johan P Olsen (1989) har i det sammanhanget kontrasterat en *konsekvens-*

logik baserad på instrumentell rationalitet i Webers (1983) mening med en *lämplighetslogik* baserad på ett sorts regelföljande i mer allmän mening. Konsekvenslogikens rationella aktör väljer därvid mellan olika alternativ genom att i varje valsituation fråga: Vilka är mina handlingsalternativ? Vilka konsekvenser får de olika alternativen? Vilka är mina preferenser och mål? Valet sker därefter så att det alternativ väljs vars konsekvenser bäst överensstämmer med aktörens mål. För lämplighetslogikens regelföljande aktör blir de relevanta frågorna istället: Vilken typ av situation är det här? Vem är jag? Vad gör en sådan som jag i en situation som den här? Regelföljarens valsituation ”löses” istället genom att det alternativ väljs som bäst förmodas motsvara situationens krav. March och Olsen gör gällande att de konsekvenslogiska tankegångarna varit alltför dominerande inom samhällsvetenskapen i allmänhet och statsvetenskapen i synnerhet, åtminstone sedan 1950-talet. De föreslår därför att konsekvenslogiken *kompletteras* med lämplighetslogiken.

Lundquist (1998:39) menar emellertid att det inte kan vara fråga om att aktörer handlar *antingen* enligt den ena typen av logik *eller* enligt den andra; för Lundquist är konsekvenslogiken istället ett särfall, låt vara betydelsefullt, av lämplighetslogiken. Hur går detta ihop? Jo, med hänvisning till den tidigare diskussionen om rationalitet som en dominerande samhällsnorm. Om det stämmer att rationalitet är en sådan norm finns det naturligtvis goda skäl att anta att svaret på frågan ”Vad gör en sådan som jag i en situation som den här?” ofta blir: ”Försöker handla rationellt.”⁶

Förekomsten av kollektiva aktörer är naturligtvis avhängig av att det finns olika människor som handlar i deras namn. Det är därför inte alldeles lätt att veta var gränsen går mellan individuellt aktörskap och kollektivt aktörskap (Argyris 1982, jmf Lundquist 1984), vilket säkert redan framgått av diskussionen om val av handlingsalternativ. Av den anledningen kan man argumentera för att distinktionen mellan de båda typerna av aktörskap är aningen konstlad, varför jag väljer att hålla den fortsatta diskussionen om aktörskap på individnivån. Därvid kan det finnas anledning att anknyta till Giddens handlingsmodell. Denna kan sammanfattas genom figur 1.

Det som försiggår inom den streckade fyrkanten kan kallas avsiktligt handlande. Detta avsiktliga handlande är inte i första hand styrt av rationella överväganden, utan motsvarar förmodligen bättre den mycket abstrakta föreställning om regelföljande som jag redan argumenterat för. Att människor i allmän-

Figur 1. Giddens handlingsmodell, lånad från Giddens 1979:56.

het brukar kunna presentera mer eller mindre rationella skäl till varför de handlat på ett visst sätt ser inte Giddens som skäl nog för att anta att handlandet verkligen skulle vara styrt av dylika överväganden. De skäl som människor anför har snarare karaktären av efterhandskonstruktioner och *rationaliseringar*, menar han.

Giddens kopplar samman frågan om *handlingsmotiv* med ett resonemang om olika grader av medvetande. Han skiljer i det sammanhanget mellan tre medvetandegrader: det omedvetna, det praktiskt medvetna och det diskursivt medvetna. Med det *omedvetna* åsyftar Giddens ungefär samma sak som Freud gör med samma term, det vill säga förträngda minnen och undertryckta motiv. Det *praktiskt medvetna* utgörs av ”minnen och kunskaper som individen har tillgång till och som används i det dagliga livet för att hantera olika situationer” (Johansson 1995:43). Dessa minnen och kunskaper hjälper människan att rutinartat kunna utföra ett stort antal handlingar utan att närmare behöva reflektera över hur och varför. Det som utmärker människan som samhällsvarelse är emellertid just hennes förmåga att reflektera över sina handlingar; det är då, genom detta reflekterande, som människan använder det *diskursiva medvetandet*. Giddens betraktar det diskursiva medvetandet som de delar av det praktiska medvetandet som aktiveras när människor ägnar sig åt att reflexivt övervaka sitt handlande.

Giddens koncentrerar sig på det diskursivt medvetna och framför allt det praktiskt medvetna, medan det omedvetna, till skillnad från hos Freud, spelar en betydligt mer undanskymd roll. Giddens människor är med andra ord relativt välinformerade och insiktsfulla. De känner och har förmågan att reflektera över de strukturer som påverkar dem, vilket innebär att det nästan alltid finns en möjlighet att handla annorlunda, att vara en *aktör* i enlighet med den terminologi som används här. Detta har lett till att Giddens anhängare kallat struktureringssteorin för en ”möjligheternas ontologi” (Cohen 1989, Johansson 1995), medan kritikerna snarare velat se den som en sorts ”s sofistikerad intentionalism” (Hay 1995, Thompson 1989). Att Giddens tecknar en så positiv bild av människans möjligheter att ”hävda sig” gentemot strukturerna beror delvis på hans okonventionella strukturbegrepp. Med det strukturbegrepp som jag vill använda blir emellertid möjligheterna att utöva ett *meningsfullt* aktörskap ofta väsentligen kringskurna. Icke desto mindre ligger det fortfarande en del i Bergers iakttagelse om att ”/p/åståendet ’jag måste’ är falskt i nästan varje social situation (1969:128).

Det sista elementet i handlingsmodellen är begreppet *oavsiktliga handlingskonsekvenser*. En konsekvens av en handling är för Giddens något som inte skulle ha hänt om aktören hade handlat annorlunda. Giddens antagande är att människornas handlingar ofta leder till oavsiktliga resultat (ett antagande som i sig givetvis är fullständigt okontroversiellt). De oavsiktliga handlingskonsekvenserna är emellertid en mycket väsentlig komponent i Giddens struktureringssteori, eftersom begreppet används för att klargöra länken mellan människornas handlingar och struktur-/systemnivåerna.

Människans reflexiva och rutiniserade handlingar leder /.../ i sin förlängning i regel till uppkomsten av sociala och kulturella mönster som kan vara svåra att

härleda till några ”ursprungliga” intentioner och motiv. — /H/andlandet bidrar således till uppkomsten och reproduktionen av i tid och rum mer eller mindre avlägsna institutionella arrangemang och sociala system. (Johansson 1995:52)

Relativ autonomi

De olikartade synsätt som här lite vårdslöst klumpats ihop och benämns aktör/strukturansatsen har det gemensamt att de, till skillnad från de reduktionistiska ansatserna, ger både aktörerna och strukturerna status som *grundläggande ontologiska kategorier*. Trots detta är frågan om autonomi, som hittills väglett den övergripande diskussionen, fortfarande oerhört problematiskt. En form av strukturautonomi kan, som tidigare antytts, härledas ur Giddens resonemang om oavsiktliga handlingskonsekvenser. Kombinerar denna tankegång med det faktum att de sociala strukturerna i hög grad reproduceras oberoende av enskilda aktörer kan detta möjligen kallas strukturautonomi. Problemet med detta är dock att även om människorna delvis är utbytbara är de samtidigt omistliga; strukturer kan inte existera utan aktörer som bär upp dem. Är det då rimligt att tala om strukturautonomi? I så fall endast om en *relativ* sådan, det vill säga en autonomi från *vissa* men inte *alla* aktörer.

Aktörsautonomi har definierats som en möjlighet att handla annorlunda. Samtidigt har jag argumenterat för att aktörernas uppfattningar och preferenser påverkas av strukturerna. Om man tänker sig att det finns en grundstruktur, som omfattar allt som påverkar aktörerna (jmf Lundquist 1998), måste då inte denna grundstruktur logiskt sett bestämma såväl *innehållet i* som *värdet av* dessa uppfattningar och preferenser (Rothstein 1988:30)? Jo, rimligen måste det förhålla sig på det sättet, och därmed måste till och med nihilismen vara ”förutdefinierad i enlighet med de strukturer som den drivs att förneka—innan man kan få ateism t ex måste det finnas en idé om Gud. Varje frigörelse från sociala roller sker inom gränser som själva är sociala” (Berger 1969:125). Även aktörsautonomi kan således bara vara *relativ*, en autonomi från vissa givna strukturer. Det närmaste frihet vi kan komma utifrån ett socialt perspektiv är därför att ”påvisa en viss frihet från social kontroll i vissa situationer; vi kan omöjligt upptäcka frihet *att handla socialt*” (Berger 1969:127).

Diskussionen om aktör/strukturansatsen mynnar alltså till sist inte ut i en lösning på aktör/strukturproblemet, utan i något som vi, för att återigen tala med Berger (1969:118), kan kalla *den sociala paradoxen*: samhället definierar oss som människor men definieras i sin tur av oss. Bergers allegori om samhället som de murar som håller oss fångslade i historien kan därmed utvecklas ytterligare ett steg: ”Vår fångenskaps murar fanns innan vi uppträdde på scenen, men de byggs ständigt om av oss själva” (Berger 1969:112).

Om sociala konstruktioner

Konstruktionismen är som nämndes inledningsvis en av den moderna vetenskapens mest kontroversiella företeelser. Att säga att man är konstruktionist är

att signalera att man är radikal och kritiskt sinnad; de facto innebär detta tyvärr inte sällan också en sorts koketteri med radikaliteten. Att kritisera konstruktivistiska resonemang innebär på motsvarande sätt ofta att man vill signalera att man slår vakt om vetenskapens saklighet och vederhäftighet, annorlunda uttryckt om dess *vetenskaplighet*. Personer som framför konstruktivistiska argument beskylls i det sammanhanget inte sällan för att vara en sorts postmoderna relativister, och därmed underförstått ett hot mot både vetenskaplig stringens och god ton. Konflikten om konstruktionismen finns i centrum för 1990-talets stora amerikanska kontroverser mellan natur- och samhällsvetenskapsmän, de så kallade kultur- och vetenskapskrigen (se t.ex. Hacking 2000, Flyvbjerg 2001).

Aktör/strukturansatsen som den beskrivits i det föregående avsnittet är definitivt inte okontroversiell, men det är svårt att tänka sig att den skulle kunna väcka lika mycket föregelse som man riskerar att göra genom att säga att man är konstruktivist; "Pratet om sociala konstruktioner" är nämligen "ett moln av smitta, en böljande dimma där det svävar irrbloss som lockar oss i fördärvet." Så skriver i alla fall den engelske filosofen Ian Hacking (2000:139), med glimten i ögat, det är sant, mer ändå med en inte obetydlig del allvar.

I nästa avsnitt kommer jag, genom att anknyta till Hackings forskning, dels diskutera varför konstruktionismen blivit en så kontroversiell företeelse, dels försöka visa att kontroverserna till en inte ringa del beror på utbredda missförstånd och vanföreställningar om vad flertalet konstruktivister egentligen hävdar och argumenterar för. Diskussionen utmynnar i det följande avsnittet i en precisering och typologisering av olika typer av konstruktionism, som huvudsakligen utgår från den danske samhällsvetaren Søren Barlebo Wenneberg (2001). I det avslutande avsnittet relateras slutligen konstruktionismen till den tidigare diskussionen om aktör/strukturansatsen, varvid jag argumenterar för att en aktör/strukturansats som tar sin utgångspunkt i att strukturerna även utövar en kognitiv påverkan på aktörerna, att de "trycker som en mara på de levandes hjärna", på många sätt är ekvivalent med den ontologiska grundsyn som många (men inte alla) konstruktivister hävdar.

Den kontroversiella konstruktionismen

Social konstruktion av vad? är utan tvivel en ovanligt klumpig boktitel, men Hackings (2000) fråga är annars påfallande välfunnen. Den sätter nämligen fingret på ett betydande problem hos en stor del av den konstruktivistiska litteraturen: oförmågan att precisera *vad* det egentligen är som är "socialt konstruerat" (jmf Wenneberg 2001). Svepande formuleringar om att det är kunskap, fakta eller, som i Berger och Luckmans (1979) klassiker, verkligheten, kan vara nog så riktiga på ett filosofiskt plan, men de för sällan diskussionen många steg framåt. Ibland kan sådana vaga utsagor faktiskt vara mer förvirrande än klargörande.

Hackings bok har med rätta blivit väl mottagen. Med humor och en för filosofer ovanlig tydlighet guidar Hacking läsaren genom såväl kultur- som vetenskapskrig. Diskussionen fokuserar mycket på konstruktionismens användande

inom studiet av naturvetenskaperna, men detta minerade område, vetenskapskrigens viktigaste slagfält, finns det lyckligtvis ingen större anledning att gå in på här. Jag ska istället fokusera Hackings diskussion av *samhällsvetenskaplig konstruktionism*.

De som talar om sociala konstruktioner inom samhällsvetenskapen är ofta kritiska mot rådande förhållanden, säger Hacking. Den primära användningen av begreppet social konstruktion har således varit att höja medvetenheten om att sociala fenomen inte är naturliga eller oundvikliga. Flertalet konstruktivister nöjer sig därvid med att hävda vad Hacking kallar lokala teser, det vill säga att något *visst* fenomen (till exempel klasser, nationalism, genusrelationer eller ålder) är konstruerat. Hävdandet av den lokala tesen bygger visserligen i allmänhet på en mer generell vetenskapssyn, men poängen med den lokala tesen är att påtala något särskilt (Hacking 2000:19f).

Hackings försök att bringa ordning i diskussionen kring vad det egentligen är som är socialt konstruerat utgår från en grundläggande distinktion mellan lyftarord, objekt och idéer (2000:37ff). *Lyftarord* är ord som i den filosofiska diskussionen "lyfter samtalsämnet till en ny nivå", till exempel "fakta", "kunskap" och "verkligheten". Hacking är själv mycket kritisk mot hävdandet av en universell konstruktionism, och menar därför att konstruktivistiska resonemang inte bör utgå från de ofta relativt svårdefinierade lyftarorden. *Objekt* är sådant som "finns i världen", och kan vara allt från materiella föremål till institutionella praktiker, relationer och människor. *Idéer* handlar om betydelser, och omfattar idéer, uppfattningar, begrepp, trosföreställningar, attityder, teorier och så vidare. Möjligen skulle man, med de aktör/strukturteoretiska distinktionerna i färskt minne, kunna säga att objekt syftar på beteendestrukturer medan idéer syftar på idéstrukturer. Hacking menar att det konstruktivister oftast syftar på när de hävdar att något är konstruerat är inte i första hand objektet, utan idéerna om objektet och kategoriseringarna.

Att säga att konstruktionism *enbart* handlar om betydelser och kategoriseringar innebär dock ett förvanskande av de konstruktivistiska argumenten;

Distinktionen mellan objekt och idéer är visserligen vag men borde nu kunna användas ganska obesvärat. /.../ Och ändå döljer denna distinktion en mycket svår fråga. Problemet är att idéer ofta *växelverkar* med tillstånd, villkor, beteenden, handlingar och individer (Hacking 2000:139).

Just detta problem är emellertid ofta *själva poängen* med att tala om social konstruktion. Hacking kallar fenomenet "återkopplingseffekter på mänskliga kategorier" (2000:52f) eller, kort och gott, *interaktiva kategorier* (2000:50). Kategorier inom samhällsvetenskaperna är, till skillnad från kategorier inom naturvetenskaperna, i allmänhet interaktiva. I aktör/strukturtermer innebär interaktiva kategorier att idéstrukturer och beteendestrukturer, via aktörernas förmedling, kan växelverka med varandra.

Interaktiv växelverkan sker i sociala matriser som består av relationer mellan såväl sociala som materiella element (Hacking 2000:50). Ett exempel på interaktiv växelverkan är Erving Goffmans (1973) berömda arbete om totala institutioner, i vilket Goffman visar hur institutioner som fångelser och mentalsjukhus, genom det sociala tryck som skapas av matrisernas kategoriseringar och

rollförväntningar, bidrar till att skapa och vidmakthålla de intagnas identiteter som ”kriminella” respektive ”mentalsjuka”.

Hacking nämner själv konstruktionen av autism som ett av många exempel. Det konstruerade fenomenet skulle i detta sammanhang kunna vara kategoriseringen och idén om autism och vad det innebär. Vi kan kalla detta *konstruktion-som-tolkning*. Men det skulle också kunna vara autistiska barns sätt att vara, eftersom detta till en del är konstruerat genom växelverkan inom den matris som utgörs av samhällets attityder och handlingssätt i förhållande till autism. De autistiska barnens beteenden uppfattas därmed, åtminstone delvis, som en *produkt* av interaktiv växelverkan, varför vi kan kalla denna typ av resonemang för *konstruktion-som-produkt*. Konstruktivistiska resonemang om den process genom vilken den interaktiva växelverkan sker kan analogt med detta kallas *konstruktion-som-process*. ”Konstruktion-som-tolkning, konstruktion-som-process och konstruktion-som-produkt är ofrånkomligen sammanflätade”, skriver Hacking (2000:62), ”men att inte skilja mellan dem är att falla offer för glömda etymologier.” Däremot kan rimligen inte den bakomliggande neurologiska orsaken vara konstruerad, vilket jag snart ska återkomma till.⁷

Konstruktionister kritiserar som redan nämnts ofta för relativism och ”postmodernism” (detta förfärliga uttryck!). Denna kritik, i allmänhet tämligen högröstad, tar ofta sin utgångspunkt i en föreställning om att konstruktionisten ifråga tycks hävda att det konstruerade fenomenet, vilket det nu må vara, inte skulle vara riktigt *verkligt*. Så är dock sällan fallet, och den konstruktionistiska metaforen lämnar strängt taget inte heller utrymme för sådana slutsatser. Det som en gång konstruerats *är* verkligt och existerande, så vida det inte därefter blivit *dekonstruerat*.⁸

Olika typer av konstruktionism

I redogörelsen för Hackings arbete har ett antal olika ståndpunkter framskymtats. Konstruktionismen verkar kunna uppfattas som ett kritiskt metodologiskt förhållningssätt, som en radikal kunskapsteori eller som en ontologi, eller kanske som allt detta samtidigt. Den danske samhällsforskaren Søren Barlebo Wenneberg har skrivit en innehållsrik översikt över konstruktionistisk forskning i vilken han identifierar sex olika typer av konstruktionistiska ståndpunkter (Wenneberg 2001). För det första kan konstruktionismen vara ett *kritiskt samhällsvetenskapligt perspektiv* där syftet är att ifrågasätta sociala företeelser som förefaller vara naturliga; poängen är att det ”naturliga” skulle kunna vara annorlunda. Detta är, som vi redan sett, också en av Hackings huvudpoänger.

Konstruktionismen som kritiskt perspektiv är en förhållandevis oförarglig och självklar inställning, åtminstone för forskare skolade i en tradition av kritiskt tänkande. När denna typ av konstruktionism faktiskt *används* för att studera sociala situationer eller institutioner aktualiseras emellertid nya frågor: Om inte sociala företeelser är naturliga, vad är de då? Och hur uppkommer de? I och med detta aktualiseras emellertid nästa typ av konstruktionism, konstruktionism som *social teori*. Denna typ av konstruktionism syftar framför allt till

att producera teoretiska förklaringar av den sociala verkligheten; ett välkänt exempel utgörs av Bergers och Luckmans redan nämnda arbete (se not 8).

Om denna typ sedan används för att studera kunskap och vetande förvandlas den, nästan per automatik, till en tredje typ av konstruktionism, nämligen en *kunskapsteori om samhället*. Mänsklig kunskap är (bland annat) beroende av de språkliga kategorier vi använder, och språket är per definition något socialt. Som kunskapsteori syftar konstruktionismen ofta till att visa att antagandet om att sociala fakta är konstruerade inte behöver föra med sig några kunskapsteoretiska problem, eftersom sociala fakta i allmänhet är *intersubjektiva*, de upplevs på ungefär samma sätt av det stora flertalet (exempelvis så fungerar pengar som betalningsmedel eftersom vi alla *tror* att de gör det, jmf Searle 1995).

Konstruktionismen kan emellertid också, för det fjärde, vara en *kunskapsteori om naturen*. Kuhns (1979) paradigmteori, kanske den främsta drivkraften bakom konstruktionismens breda genombrott utanför samhällsvetenskapen, var just en sådan teori. Radikala kunskapsteoretiska konstruktivister hävdar ibland att naturvetenskapens begrepp uteslutande bör ses som resultatet av subjektiva, inomvetenskapliga och sociala faktorer, en sorts ”anti-realism” (Wenneberg 2001:87). Vanligare är dock att vetenskapens begrepp antas vara påverkade av både sociala faktorer och av verkligheten i sig, vad Wenneberg (ibid.) kallar en ”nyanserad kunskapsteoretisk realism”. Som jag uppfattar Kuhn lutade han mera åt den senare ståndpunkten, men var samtidigt attraherad av den förra.

Från den kunskapsteoretiska ståndpunkten är steget inte långt till en än radikalare, ontologisk ståndpunkt: Om det inte finns ”någon annan verklighet än den vi har kunskap om, och om vår kunskap är socialt konstruerad”, skriver Wenneberg, ”måste den verklighet vi lever i också vara socialt konstruerad” (2001:93). Konstruktionismen kan därför också, för det femte och sjätte, vara en ontologisk position gällande den sociala verkligheten respektive naturen. Utifrån en kritik av den ontologiska realismen – det vill säga ”åsikten att det finns ett sätt som tingen är beskaffade på, som är logiskt oberoende av alla mänskliga representationer” (Searle 1997:169) – utgår konstruktionismen som *social ontologi* från att det inte finns någon ”social essens”, utan att den sociala verkligheten, världen som vi uppfattar den, *skapas* genom vårt vetande och våra kunskaper om den. Detta är samma resonemang som Giddens (1984) fångar med sin föreställning om den *dubbla hermeneutiken*.⁹ Som *ontologi om naturen* utgår den dessutom från att det inte heller finns någon materiell verklighet som är oberoende av mänskliga representationer: ”Verkligheten som fysisk existens blir till först i och med vår kunskap” (Wenneberg 2001:95). Atomen, för att ta ett vanligt exempel på hur resonemanget kan föras, existerar således i kraft av att vi har en vetenskaplig teori om dess existens.¹⁰

De sex typer av konstruktionism som hittills diskuterats sammanfattas i tabell 1.

Som vi har märkt beskriver Wenneberg de olika typerna av konstruktionism som befinnande sig på ett lutande såpat plan, där ”tankeglidning” lätt leder till att forskaren, utan att egentligen vilja det, tvingas att inta allt radikalare konstruktionistiska ståndpunkter. Wenneberg uppfattar denna tankeglidning som

Tabell 1. Olika typer av konstruktionism (bearbetning utifrån Wenneberg 2001:16).

Typ	Innebörd
Konstruktionism som kritiskt perspektiv	Ifrågasätter sociala företeelsers naturlighet och ofränkmlighet
Konstruktionism som social teori	Teoretiska förklaringar av den sociala verklighetens uppkomst
Konstruktionism som kunskapsteori om samhället	Kunskapsteoretiskt uppfattning om social och samhällsvetenskaplig kunskaps status och giltighet
Konstruktionism som kunskapsteori om naturen	Kunskapsteoretiskt uppfattning om naturvetenskaplig kunskaps status och giltighet
Konstruktionism som social ontologi	Ontologisk uppfattning om den sociala verklighetens beskaffenhet
Konstruktionism som ontologi om naturen	Ontologisk uppfattning om naturens beskaffenhet

ett stort problem, särskilt när de konstruktionistiska tankegångarna används för att studera naturvetenskapen och den materiella verkligheten (naturen). Problemet med konstruktionismen som ontologi om naturen är, som Wenneberg skriver, att den fysiska verkligheten inte kan beskrivas hur som helst, den "gör motstånd" (*'reality kicks back'*):

Det är /visserligen/ våra begrepp som gör att något klassificeras som "sten" och något annat som "sand". Men det betyder *inte* att det inte i förväg skulle kunna existera skillnader som gör att något utifrån våra begrepp kan kategoriseras som sand eller som sten. De skillnader som ligger till grund för verkligheten existerade redan innan. (Wenneberg 2001:117)

Som jag ser det – och där delar jag såväl Wennebergs som Hackings inställning – kan vi emellertid *mycket väl* utgå från att en fysisk verklighet existerar oberoende av våra representationer och vår kunskap om denna verklighet, utan att vi låter denna "materiella realism" hindra oss från att samtidigt erkänna att verkligheten får sin *konkreta form* och *sin betydelse* i ett givet socialt sammanhang, genom vår – socialt konstruerade – kunskap om den. Konstruktionismen är därför godtagbar i fyra av de sex typfall Wenneberg diskuterar. Den kan dessutom eventuellt vara godtagbar som naturvetenskaplig kunskapsteori i sin nyanserat realistiska form, det vill säga där utgångspunkten är att vetenskapliga begrepp påverkas både av verkligheten i sig och av sociala faktorer. Som ontologi om naturen är konstruktionismen däremot problematisk och tvivelaktig.

Aktör/strukturansatsen och konstruktionismen som "epistemisk radikalism"

Utifrån en traditionell positivistisk – tillika objektivistisk – syn på aktör/strukturproblematiken är det naturligt att i första hand uppmärksamma strukturer-

nas *reglerande påverkan* på aktörerna. I avdelningen om aktör/strukturansatsen argumenterade jag dock för att strukturer även påverkar aktörer på det normativa och det kognitiva planet, det vill säga att aktörernas uppfattningar om vad som är rätt, riktigt och naturligt (respektive fel, oriktigt och onaturligt) *också* bestäms av strukturernas påverkan.

Aktör/strukturansatsen, som den då beskrevs, säger egentligen inte någonting om hur *naturen i sig* är beskaffad, utan är på det hela taget agnostisk vad beträffar frågan om huruvida den materiella världen kan vara oberoende av våra representationer om den eller inte. Däremot är den trossviss när det gäller antagandet om att den fysiska världen *som vi uppfattar den* aldrig kan vara det. Om en ontologisk objektivism beträffande den sociala verkligheten är defaultinställningen för den samhällsvetenskapliga positivismen följer därför istället konstruktionismen som ontologiskt förhållningssätt naturligt av ett aktör/struktursynsätt som också betonar strukturernas normativa och kognitiva påverkan.

Mot bakgrund av det aktör/struktursynsätt som just presenterats är den intressanta frågan därför inte *om* världen som vi uppfattar den är socialt konstruerad, utan *vad detta ska få betyda* i en given forskningssituation. Vilka sociala strukturer och institutioner kan vi ta för givna (hålla konstanta) i analysen, och vilka bör vi problematisera genom att fundera över vad deras status som sociala konstruktioner innebär? Svaret på den frågan kan bara bestämmas från situation till situation, beroende på forskningsfrågor, teorival och metodologi, och, sist men inte minst, forskarens egna utgångspunkter. Utifrån ett statsvetenskapligt perspektiv är det dock troligt att betydelsen av vissa centrala politiska institutioner normalt bör problematiseras, medan sociala eller ekonomiska institutioner som familjen eller företaget, i den mån de skulle visa sig vara intressanta för den statsvetenskapliga analysen, sannolikt oftare kan behandlas som givna ingångsvärden.

Jag ser således konstruktionismen *i första hand* som en epistemologiskt fråga och ett metodologiskt förhållningssätt – som en *epistemisk radikalism* för att återigen citera Bourdieu. Jag skulle därför vilja hävda att man lika gärna kan vända på Wennebergs "lutande plan". Ur föreställningarna om en ontologi, en kunskapsteori och en social teori på konstruktionistisk grund kan ju omvänt det kritiska perspektivet härledas. Det kritiska perspektivet kan i det sammanhanget uppfattas som en metodologiskt grundinställning och som en vägledning för vilken strategi som bör utmärka konkreta studier. Utifrån ett sådant synsätt blir inte det lutande planet ett problem för forskare som vill undvika att tvingas inta en relativistisk ståndpunkt; det blir istället en tillgång, eftersom det anvisar ett sätt att metodologiskt ge sig i kast med den sociala verklighetens inneboende element av godtycke och relativism.

Relativism är dock inte en riktigt rättvisande beskrivning av den inställning som kännetecknar och förenar konstruktionismen och aktör/strukturansatsen. Jag vill hellre referera till de båda riktningarna som *intersubjektivistiska*, i den meningen att de framhäver verklighetens tidsmässiga och rumsliga kontextualitet. Detta märks inte minst i Hackings diskussion av konstruktionismen, bland annat i hans definition av begreppet konstruktionism som

olika sociologiska, historiska och filosofiska projekt som syftar till att framhäva eller analysera faktiska, historiskt givna, sociala växelverkningar eller kausala sammanhang som har lett till, eller varit inblandade i, uppkomsten eller etablerandet av någon storhet eller något faktum som existerar nu (2000:72f).

Det är en sådan kontextbaserad intersubjektivistisk grundinställning Bourdieu (1995:12) har som utgångspunkt när han skriver att hans vetenskapliga projekt hämtar

sin näring ur övertygelsen att man bara kan förstå den sociala världens innersta logik om man fördjupar sig i en empirisk verklighets historiskt placerade och tidsbestämda särart, men i syfte att konstruera denna verklighet som ett "särfall av den möjliga" /.../ det vill säga som ett typfall i en oändlig värld av möjliga konfigurationer.

Konstruktionismen är därför *varken* det intellektuella reaktorhaveri naturvetenskapligt orienterade sedlighetsivrare velat framställa den som *eller* den dystra relativism modfallda postmodernister befarat. I själva verket är konstruktionismen goda nyheter: Den pekar på att vårt samhälle och vår historia är den enda pålitliga grund vi har att bygga samhällsvetenskapliga teorier och tolkningar på, och den gör det också troligt att, som Flyvbjerg (2001:130) skriver, "this socio-historical foundation is fully adequate for our work as social scientists".

Noter

* Författaren vill framföra sitt tack till Bo Hagström och Lennart Lundquist för värdefulla kommentarer till tidigare versioner av denna artikel. Tack också till deltagarna vid Statsvetenskapliga institutionens i Lund nationella seminarium, inom ramen för vilket en tidig version ventilerades våren 2000, samt till deltagarna vid arbetsgruppen för politisk teori vid Statsvetenskapliga förbundets årsmöte i Göteborg, där en senare version ventilerades hösten 2001.

1. Termen aktör/strukturansats används i denna artikel som en samlingsbeteckning för en rad disparata riktningar som betonar det ömsesidiga beroendet mellan aktörer och strukturer.

2. I den konstruktionistiska litteraturen används växelvis termerna "konstruktionism" och "konstruktivism", för det mesta kombinerat med prefixet "social". Vilken av ändelserna man föredrar kan vara en smaksak, men att använda bestämningsordet social är i allmänhet inte nödvändigt. I artikeln väljer jag hädanefter att genomgående använda termen konstruktionism (jmf Hacking 2000:71ff).

3. Att säga detta är emellertid *inte* samma sak som att plädera för *metodologisk individualism* (kravet att alla sociala fenomen slutligen måste förklaras med hänvisning till individnivån).

4. Det gör de flesta naturligtvis också, även om de i samma andetag anför argument för varför det ändå är rimligt att utgå från givna preferenser; Milton Friedman (1953) hävdade till exempel att reduktionistiska analyser kan försvaras med att de ger goda prediktioner (en uppfattning som naturligtvis kan ifrågasättas). Bo Rothstein (1988:30) ger ett annat exempel när han citerar Jon Elster: "P/references are not rock-bottom, but non-rock-bottom explanations may also be valid" (Elster 1983:116). Båda dessa motargument handlar dock om forskning på operativ nivå.

5. Lundquist arbetar i sin tur med de tre kategorierna restriktion/befordrande, information och socialisation. Denna kategorisering är inte helt väsensskild jämfört med Scotts, men rör sig mer i den temporala dimensionen. Restriktion/befordrande syftar därvid på en mycket omedelbar och påtaglig påverkan, information handlar om

vilka kunskaper aktörerna har (eller på lite sikt) kan skaffa sig om strukturerna och socialisation åsyftar strukturernas påverkan på individernas situationsförståelse och värderingar. Denna påverkan är vanligen en mycket utdragen process.

6. Frågan om hur aktörer väljer handlingsalternativ för oss nära den svårtillgängliga och starkt minerade terräng där frågor om relationerna mellan människans sociala och biologiska väsen aktualiseras. Kognitionsforskare tycks närma sig någon slags enighet om att valet sker utifrån någon form av optimeringsfunktion (jmf Jones 2001), men vilken metafor som bäst fångar denna optimeringsfunktion – konsekvenslogikens föreställning om kalkylerande eller lämplighetslogikens föreställning om regelföljande – är en öppen fråga. Snedstreckat mellan det biologiska och sociala rör förutom detta bland annat centrala frågor kring vad som utlöser och styr uppmärksamhet. Diskussionen faller dock utanför ramarna för denna artikel, och jag kommer därför att lämna den därhän.

7. Det är alltså fullt möjligt att hävda att det *finns* en bestämd, men ännu så länge okänd, orsak till det som vi kallar autism och ändå *samtidigt* hävda "att idén om autism är en social konstruktion som växelverkar med autistiska barn, vilka betraktar den nu gängse autistiska livsstilen som ett sätt för dem själva att vara" (Hacking 2000:161). Här finner vi förmodligen en av de vanligaste källorna till missförstånd om konstruktionismen.

8. Peter Berger och Thomas Luckman, författarna till det hittills kanske mest kända konstruktionistiska arbetet *The Social Construction of Reality* (1966; på svenska *Kunskapssociologi*, 1979), påstås ofta vara relativistiska (åtminstone av människor som nöjt sig med att läsa titeln). Men Berger och Luckman hävdade ingen relativism. De hävdade inte heller att *allt* är en social konstruktion. "Vad de ville förstå var", för att återigen citera Hacking (2000:42), "hur den för-givvettagna värld som varje människa i ett samhälle delar med andra uppkommer." Problemet – *paradoxen* – fångas väl av följande kända formulering: "Samhället är en mänsklig produkt. Samhället är en objektiv verklighet. Människan är en social produkt" (Berger – Luckman 1979:78).

9. Enligt denna dubbla hermeneutik måste vi som samhällsforskare alltid förhålla oss till och

tolka en värld som redan är tolkad av de sociala aktörer vi försöker studera.

10. För att inte göra våld på eller fördumma de argument denna typ av konstruktionister använder är det viktigt att poängtera att de *inte* hävdar att den fysiska verkligheten inte existerar utanför vårt medvetande; vad de istället vanligen hävdar är det "möjliga" existerar något som är oberoende av vårt medvetande, men att vi aldrig kommer att få tillgång till detta" (Wenneberg 2001:114; För ett exempel på denna hyperradikala konstruktionistiska uppfattning, se Woolgar 1993).

Referenser

- Archer, M, 1996. *Culture and Agency*. Rev. ed. Cambridge: Cambridge University Press.
- Argyris, C, 1982. *Reasoning, Learning, and Action*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Asplund, J, 1983. *Tid, rum, individ, kollektiv*. Stockholm: Liber.
- Bauman, Z, 1973. *Culture as Praxis*. London: Routledge & Kegan.
- Benedict, R, 1961. *Patterns of Culture*. Boston: Houghton Mifflin.
- Berger, P L, 1969. *Invitation till sociologi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Berger, P L – Luckman, T, 1979. *Kunskapssociologi*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Bhaskar, R, 1978. *A Realist Theory of Science*. Hassocks: Harvester Press.
- Bourdieu, P, 1995. *Praktiskt förnuft*. Göteborg: Daidalos.
- Cohen, I J, 1989. *Structuration Theory*. Basingstoke: Macmillan.
- Elster, J, 1983. Reply to Comments, *Theory and Society* 12(1), 111-120.
- Flyvbjerg, B, 2001. *Making Social Science Matter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Friedman, M, 1953. *Essays in Positive Economics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Gellner, E, 1983. *Nations and nationalism*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Giddens, A, 1979. *Central Problems in Social Theory*. London: Macmillan.
- Giddens, A, 1984. *The Constitution of Society*. Cambridge: Polity Press.

- Goffman, E, 1973. *Totala institutioner*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Hacking, I, 2000. *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hay, C, 1995. Structure and Agency, s 189-206 i March, D – Stoker, G (red), *Theory and Methods in Political Science*. Basingstoke: MacMillan.
- Johansson, T, 1995. *Rutinisering och reflexivitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Jones, B D, 2001. *Politics and the Architecture of Choice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kuhn, T S, 1979. *De vetenskapliga revolutionernas struktur*. Lund: Doxa.
- Lukes, S, 1977. *Essays in Social Theory*. London: MacMillan.
- Lundquist, L, 1984. Aktörer och strukturer, *Statsvetenskaplig tidskrift* 87(1), 1-21.
- Lundquist, L, 1998. *Demokratins väktare*. Lund: Studentlitteratur.
- March, J G – Olsen, J P, 1989. *Rediscovering Institutions*. New York: Free Press.
- Marx, K, 1981. *Louis Bonapartes adertonde Brumaire*. Göteborg: Proletärkultur.
- Mayhew, B, 1980. Structuralism versus Individualism, *Social Forces* 59(2), 335-75.
- Rothstein, B, 1988. Aktör-strukturansatsen, *Statsvetenskaplig tidskrift* 91(1), 27-40.
- Scott, W R, 1995. *Institutions and Organizations*. Thousand Oaks: Sage.
- Searle, JR, 1999. *Konstruktionen av den sociala verkligheten*. Göteborg: Daidalos.
- Thompson, J, 1989. *Social Theory of Modern Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Weber, M, 1983. *Ekonomi och samhälle I*. Lund: Argos.
- Wenneberg, S B, 2001. *Socialkonstruktivism*. Malmö: Liber.
- Woolgar, S, 1993. *Science*. London: Routledge.